

Midt i en krisetid: Mødres familiestrategier i Odense, 1973-1993

Projektets formål, baggrund og perspektiv

Dette projekt vil kaste nyt lys på vor tids sociale revolution, nemlig kvinders indtræden på arbejdsmarkedet, ved at udforske, hvilke familiestrategier udearbejdende mødre benyttede sig af ift. familie- og arbejdslivet. Revolutionens konsekvenser er stadig til konstant overvejelse: Arbejder kvinder for meget, for lidt, er de speltmødre, eller måske travle curlingforældre, er det muligt at stå af hamsterhjulet og hvad med børnene og den lave normering i institutionerne? Revolutionens ekko rikochetterer uophørligt og fylder både i samfundsdebatten og i hjemmenes allermest intime og følelsesmæssige rum.

Kvinders udearbejde er en af de mest markante samfundsforandringer i efterkrigstiden. Det betød grundlæggende forandringer i vilkårene for moderskab, familieliv og lønarbejde.¹ I 1960 var tre ud af fire 20-59-årige kvinder gifte husmødre, mens det i 1970 kun gjaldt to ud af fem. Udviklingen forløb i tæt samspil med udbygningen af pasningstilbud for de små børn. Overgangen til toindkomstfamilier skete ligeledes i en tid med voldsomme reallønsstigninger - fra omkring 1960 steg lønningerne støt med ca. 10 % om året, mens forbrugspriserne kun steg med omkring det halve.² Den nye æra for arbejdende mødre opstod altså sideløbende med signifikante materielle fremskridt og store udvidelser af forbrugsmuligheder.³

Vi ved allerede en hel del om denne familierévolution, når det gælder fx demografiske forandringer (statistik) og familiepolitikens udvikling generelt,⁴ men herigennem får vi ikke indsigt i de komplekse, omstridte, dilemmafyldte og følelsesmæssige oplevelser fra hverdagslivet. Overgangen fra den mandlige brødforsørgermodel til toindkomstfamilien som normen har siden 1990'erne været et væsentligt forskningsfelt inden for velfærdsstudier og sociologiske undersøgelser.⁵ Her har fokus dog primært været centreret omkring udviklingen af forskellige nationale velfærdspolitikker, der har påvirket kvinders deltagelse og integration på arbejdsmarkedet.⁶ I de senere år er historikere i stigende grad begyndt at beskæftige sig med udearbejdende mødres oplevelser af samfundsændringerne i dagligdagen. Det

¹ Borchorst, "Kvinderne, velfærdsstaten og omsorgsarbejdet", 133.

² Olesen og Thorndahl, *Da danske hjem blev elektriske*, 21.

³ McCarthy, *Double lives*, 231.

⁴ Se fx: Petersen, "Familiepolitik og børnepolitik".

⁵ Se fx: Lewis, *Children, changing families and welfare states*; Lewis, *Women and social policies in Europe*; Leira, "Parenthood change and policy reform in Scandinavia, 1970s-2000s"; Lundqvist, *Transforming gender and family relations*; Ellingsæter, "Nordic Earner-Carer Models - Why Stability and Instability?"; Daly, "Families, States, and Markets".

⁶ Se fx: Lundqvist, *Transforming gender and family relations*; Bock og Thane, *Maternity and gender policies*; Daly, "Families versus State and Market"; Lewis, *Children, changing families and welfare states*.

gælder især inden for moderne britisk historie, hvilket har medført nye forskningsspørgsmål, hvor erkendelsesinteressen netop beror sig på at nærme sig emnet ud fra et erfaringshistorisk perspektiv.⁷ Det er i særlig grad dette nyere forskningsfelt, som dette projekt vil indskrive sig i, og projektet vil bl.a. trække på ansøgers kontakter til det finske forskningsmiljø HEX The Centre of Excellence in History of Experiences.⁸

Projektets periodeafgrænsning adskiller sig fra de nuværende skæringspunkter i forskningslitteraturen. Den tidligere forskning har haft fokus på efterkrigstidens generation af kvinder på arbejdsmarkedet,⁹ eller 1960'ernes økonomiske opsving som udgangspunkt for analysen.¹⁰ Her bliver 1973 i stedet det kronologiske startpunkt, og undersøgelsen afgrænses af den tredje oliekrise i begyndelsen af 1990'erne.¹¹ Det er en periode som i forskningen er betegnet som 'vendingen mod markedet' og velfærdsstatens krise.¹²

Undersøgelsen indrammes dermed af en kontekst af kriser, og udfoldes i en bymæssig kontekst i Odense. Kriserne i 1970'erne, 1980'ernes kartoffelkur og industriens tilbagegang ramte Odense særligt hårdt. Byen var den mest industrialiserede by bortset fra København og gik på få år fra en rekordlav arbejdsløshedsprocent på 1% i 1965 til 13% i 1975.¹³ Bl.a. måtte byens syersker se deres jobs forsvinde mod Jylland eller helt ud af landet, og en ellers kvindedomineret branche forsvandt næsten helt.

Det er blandt projektets hypoteser, at mødres udearbejde blev underlagt et voldsomt pres når kriserne ramte, de lagde begrænsninger på forbruget, medførte stigende arbejdsløshed, og hvor også velfærdsstatens legitimitet og fortsatte udbygning kom under stigende pres.¹⁴ For hvis der ikke var nok arbejde til alle, og børnene alligevel ikke kunne blive passet pga. den langsomme udbygning af daginstitutionsområdet, hvorfor og hvordan skulle mødrene så tage det arbejde, der var tilgængeligt?¹⁵ Det var dilemmafyldt farvand, som rummede flere dobbelttydigheder. På den ene side kunne det være en fordel at veksle arbejdsløshed til det mere traditionelle omsorgs- og husholdningsarbejde, på den anden side kunne det være en fordel at bibeholde en daginstitutionspads og dermed være parat til at træde ind i lønarbejde, når muligheden bød sig. De fleste familier havde samtidig indrettet sig efter et forbrug, der var tilpasset nye normer og forventninger om fx parcelhus og dertilhørende bil. Det nødvendiggjorde to indkomster, men omvendt nødvendiggjorde to forældre med lønarbejde et højere

⁷ Se fx: Arnold-Forster og Moulds, *Feelings and work in modern history*; McCarthy, *Double lives*; Paterson, "I Didn't Feel like My Own Person': Paid Work in Women's Narratives of Self and Working Motherhood, 1950-1980".

⁸ <https://research.tuni.fi/hex/>

⁹ Worth, *The welfare state generation*; Langhamer, "Feelings, Women and Work in the Long 1950s"; Lewis, *Women in Britain since 1945: women, family, work and the state in the post-war years*.

¹⁰ Se fx Collins, *When everything changed*; Lundqvist, *Livet är för dyrbart för att dammas bort*.

¹¹ Petersen, "Familiepolitik", 796.

¹² Petersen, Petersen, og Christiansen, "Det socialpolitiske idelanskab", 80-84; Olsen, "Velfærdsstatens krise og neoliberalismens indtog i Danmark i 1970'erne".

¹³ Fossat, *Odenses transformation fra industriby til vidensby*, 22-28.

¹⁴ Petersen, "Familiepolitik og børnepolitik".

¹⁵ Her kan føres en parallel til diskussionen om gæstearbejdernes vilkår og rettigheder, da arbejdsløsheden begyndte at stige i 1970'erne: Jønsson, *Indvandring i velfærdsstaten*, 27-28.

forbrug af fx elektriske apparater, færdigsyet tøj og lørdagskylling. Denne udvikling hang nært sammen med markante ændringer af byens topografi med fortsat udbygning af parcelhuskvarterer, moderne etagebyggeri samt nye rækkehuse og store områder dedikeret til både offentlig og privat service og storindkøb.¹⁶ Projektet bidrager dermed også med oplevede perspektiver på Odenses nyere byhistorie.

Problemstillinger

Det er projektets hovedsigte at undersøge arbejdende mødres familiestrategier i perioden 1973-1990 i Odense. Projektet undersøges ud fra to forskellige, men sammenhængende, problemstillinger:

- 1) En analyse af, hvilke familiestrategier mødre anvendte i balancen mellem ude- og omsorgsarbejde i en tid, hvor toindkomstfamilien blev normen
- 2) En analyse af, hvilke familiestrategier mødre anvendte ift. familiens forbrug og husholdningens indretning i en tid med energi- og økonomisk krise

Samlet set behandler dette casestudie en større problemstilling, der således går på tværs af såvel det lokale som det nationale, det hverdagslige og politiske, ligesom undersøgelsen behandler både kulturelle attituder og levede erfaringer om det arbejdende moderskab. Undersøgelsen vil udfordre præmissen om, at lønnet arbejde var emancipatorisk for alle kvinder til alle tider, ligesom den også vil udfordre idéen om, at det kun var veluddannede kvinder, der fandt selvstændighed og stolthed ved et lønnet arbejde. Men undersøgelsen vil først og fremmest synliggøre de ellers ikke-synliggjorte familiestrategier, som udearbejdende mødre tog i anvendelse for både at kunne drage omsorg for børn, passe arbejde og bidrage til at holde hjemmet oven vande. Denne kvalitative undersøgelse af Odenses arbejdende mødre vil være metodisk relevant for velfærds- og familiehistoriske forskere mere generelt.

Projektets teoretiske grundlag, metode og centrale begreber

Undersøgelsens ramme tager afsæt i *history of experiences* som teoretisk grundlag. I den sammenhæng står Sonya Michels begreb om 'maternal inventions' centralt,¹⁷ her kaldet mødres familiestrategier. Michel undersøger amerikanske kvinders mulighed for at kombinere udearbejde med børnepasning fra ca. 1800-tallet frem til i dag. Igennem hele perioden gør det sig gældende, at mødre måtte tage en masse kreative alternativer i brug, fordi der på intet tidspunkt var (offentlig) børnepasning tilgængeligt for alle. Derfor måtte mødre ty til alt fra brug af barnepiger, nabokoner, bedsteforældre til at spænde børn fast, så de ikke kom til skade, når de blev ladet alene tilbage i lejligheden. Trods overgangen til

¹⁶ Fossat, 74-76.

¹⁷ Michel, *Children's Interests/Mothers' Rights, the Shaping of America's Child Care Policy*, 40.

toforsørgermodellen halsede børnepasningstilbuddet efter. Dette fænomen er benævnt som 'the caring deficit' af Arlie Hochschild, altså kløften mellem udbud og efterspørgsel af pasningsmuligheder (for børn såvel som ældre) efter den voldsomme stigning af kvinder på arbejdsmarkedet.¹⁸ På trods af højere forventninger til den kommunale børnepasning i en dansk kontekst blev pasningsgaranti ikke indført før 1990'erne.

Disse familiestrategier er ofte ikke synlige i traditionelt arkivmateriale, men *Oral history* tilgangen kan give en modvægt til mere traditionelle metoder og muliggør en mere polyfonisk historieskrivning.¹⁹ Metoden er altså kendetegnet ved at beskæftige sig med menneskelige erfaringer og perspektiver.²⁰ Livshistorieinterviews kan altså indfange det, der ikke (nødvendigvis) kan findes i arkivkasserne, nemlig arbejdende mødres strategier, men også følelser.

Med *history of experiences* er der en optagethed af at afdække de kulturelle betingelser for den menneskelige erfaring, og hvordan skiftende kulturelle betingelser former, hvordan disse erfaringer er blevet oplevet og følt.²¹ Arbejdende mødre har altid udgjort et følelsesladet tema. Som Claire Langhamer påpeger: 'Women's post-war employment was constructed, and experienced, through the lens of powerful emotions such as guilt and anxiety about motherhood.'²² Følelser knyttet såvel arbejde og omsorgsarbejde er nødvendige at inddrage for at forstå mødrenes familiestrategier. Hvilke følelser knyttede der sig til udearbejdet og med den offentlige omsorg i form af børnepasning? Og hvordan oplevede de værditillæggelsen af forskellige typer af (u)lønnet arbejde? Og arbejdede de fx deltid af nød eller efter eget valg? Og hvilke overvejelser havde de ift. familieudvidelse i en krisetid?²³

Struktur og materiale

Projektet vil blive opdelt i to delprojekter, der skal besvare undersøgelsens problemstillinger.

Delprojekt 1: Dobbeltvagt - mødres familiestrategier

I det første delprojekt undersøges mødres familiestrategier ift. arbejde og pasning af børn. Undersøgelsen skal bestå af livshistorieinterviews med arbejdende mødre i perioden. Delprojekt 1 udforsker altså mødrenes familiestrategier og følelser knyttet hertil, altså hvordan den signifikante samfunds- og familieændring blev tilpasset familie- og arbejdslivet. Der vil blive gennemført ca. 15-20 individuelle livshistorieinterviews. Dertil

¹⁸ Boje og Leira, "Introduction: Gender, Welfare State and the Market - towards a New Division of Labour", 18.

¹⁹ Thompson, *The voice of the past*, 5.

²⁰ Bak, "Indledning", 10.

²¹ Hoegaerts og Olsen, "The History of Experience", 379.

²² Langhamer, "Feelings, Women and Work in the Long 1950s", 79.

²³ I 1983 blev der født 50.822 børn i Danmark, som er det lavest målte levendefødte i dette århundrede: Lange, *Befolkningsudvikling siden 1960*, 4.

kommer, at der vil blive udført gruppeinterviews. I museets regi vil der blive afholdt Fortælleaftener med ca. 10-15 deltagere med et kort oplæg som introduktion hver gang. Her medbringer alle deltagere biografiske genstande (fx fotografier, husholdningsbudgetter, dagbøger), ligesom genstande fra museets samling fra perioden vil blive brugt som udgangspunkt for den kollektive samtale.²⁴ Sidst, men ikke mindst, vil der blive anvendt indsamlede erindringer (indsamlingsprojekt fra 2019, hvor 305 erindringer blev indsamlet) på Odense Stadsarkiv.

Delprojekt 2: Far, mor og Bilka

Børnepasning uden for hjemme var ikke den eneste funktion som familierne havde behov for at 'udlicitere', når to forældre blev udearbejdende. Husmødrenes andre opgaver som madlavning, tøjsyning, vask og rengøring kunne til dels klares gennem nye former for forbrug. Transitionen mod en toforsørgermodel ændrede på familiens forbrug, boligmønster, husholdning og hjem. På den ene side var der tale om en frigørende proces, som gjorde det muligt for kvinder at løsrive sig fra flere af familielivets forpligtelser. På den anden side var det en proces, som medførte et stadigt større forbrug af energi til elektriske apparater, industrielt frembragte produkter og gav råderum til en kraftig udvidelse af familiens forbrug af ferier og hjemlig komfort.

Ud over livshistorieinterviews vil der i dette delprojekt ligeledes blive afdækket reklamer henvendt til mødre fra *Odenseposten* og *Ugeavisen* samt artikler og reklamer til udearbejdende mødre fra nogle af tidens dameblade (fx *Alt for damerne*).²⁵ Endelig vil jeg gennemgå Odense Husmoderforenings arkiv på Odense Stadsarkiv med særligt fokus på deres programmer, fotoalbums og avisudklip.²⁶ På den måde bliver familiens økonomiske hverdagsliv og omverdenens forventninger hertil inddraget. For hvordan blev udearbejdende mødres rolle og familiens forbrug tilskrevet mening i en krisetid?

Gældende for delprojekternes kildemateriale er, at der ikke hersker stor usikkerhed om deres tilgængelighed og dermed projektets gennemførlighed. De skriftlige kilder og de lokale ugeaviser er tilgængelige på Odense Stadsarkiv. Damebladene er tilgængelige i KB's samlinger. Museets store netværk og sociale medier platform vil blive benyttet for at finde relevante informanter til projektet. I den sammenhæng er det værd at bemærke, at der ganske givet vil være store forskelle på mødres familiestrategier og hverdagserfaringer alt efter deres alder, uddannelsesniveau og social klasse.

²⁴ Jensen anvendte MindeMandage i sin undersøgelse af børnehjemsbørns erindringer om deres opvækst på børnehjem, og det er dette format, som også dette projekt henter inspiration fra: Jensen, *Livtag med fortiden : når børnehjemsbørn erindrer*, 323–25.

²⁵ De to førstnævnte er tilgængelige på Odense Stadsarkiv, mens kvindebladene er en del af KB's samling.

²⁶ <https://arkiv.dk/vis/988220>

Litteraturliste

- Arnold-Forster, Agnes, og Alison Moulds, red. *Feelings and work in modern history: emotional labour and emotions about labour*. 1 Edition. History of emotions. New York, NY: Bloomsbury Academic, 2022.
- Bak, Sofie Lene. "Indledning". I *Oral History i Danmark*, redigeret af Sofie Lene Bak, 9–20. Syddansk Universitetsforlag, 2016.
- Bjerre, Cecilie. "Making Policies: The History of the Danish Child Welfare System at the Local Level". *Journal of Policy History*, nr. (accepted) (2022).
- — —. *Når staten er far og mor - Børneværnets anbringelser af børn i Danmark 1905-1975*. University of Southern Denmark studies in history and social sciences. Odense: Syddansk Universitetsforlag, 2021.
- Bjerre, Cecilie, og Klaus Petersen. "From State Power to Personal Responsibility. Family Policy in Party Manifestos in Scandinavia, 1970-2000" (submitted, under review) (u.å.).
- — —. "Hvad vil Venstre med familien? Venstres nyliberale familieværdier og -politik fra 1960-2000 (in preparation)", u.å.
- Bock, Gisela, og Pat Thane, red. *Maternity and gender policies: women and the rise of the European welfare states, 1880s-1950s*. London [England] ; New York: Routledge, 1991.
- Boje, Thomas, og Arnlaug Leira. "Introduction: Gender, Welfare State and the Market – towards a New Division of Labour". I *Gender, Welfare State and the Market: Towards a New Division of Labour*, xiv–xxxii, 2012. <https://go.exlibris.link/TKMvXLBB>.
- Borchorst, Anette. "Kvinderne, velfærdsstaten og omsorgsarbejdet". *Politica* 21, nr. 2 (1. januar 1989): 132. <https://doi.org/10.7146/politica.v21i2.69092>.
- Collins, Gail. *When everything changed: the amazing journey of American women from 1960 to the present*. 1st ed. New York: Little, Brown and Co, 2009.
- Daly, Mary. "Families, States, and Markets". I *The Oxford Handbook of the Welfare State*, af Mary Daly, 205–21. redigeret af Daniel Béland, Stephan Leibfried, Kimberly J. Morgan, Herbert Obinger, og Christopher Pierson. Oxford University Press, 2021. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780198828389.013.12>.
- — —. "Families versus State and Market". I *The Oxford Handbook of the Welfare State*, redigeret af Francis Castles, Stephan Leibfried, Jane Lewis, Herbert Obinger, og Christopher Pierson, 139–51. Oxford University Press, 2010.
- Danmarks Statistik. *Kvinder og mænd i 100 år: fra ligeret mod ligestilling*, 2015.
- Ellingsæter, Anne Lise. "Nordic Earner–Carer Models – Why Stability and Instability?" *Journal of Social Policy* 43, nr. 3 (juli 2014): 555–74.
- Fossat, Sissel Bjerrum. *Odenses transformation fra industriby til vidensby*. CENTRUM. Forskningscenter for centralitet. Rapport nr. 9 2021 ved Odense Bys Museer, 2021. http://download.obm.dk/files/publikationer/Rapport-9-Odenses-transformation-fra%20industriby-til-vidensby_2.pdf.
- Hoegaerts, Josephine, og Stephanie Olsen. "The History of Experience: Afterword". I *Lived Nation as the History of Experiences and Emotions in Finland, 1800-2000*, redigeret af Ville Kivimäki, Sami Suodenjoki, og Tanja Vahtikari, 375–83. Palgrave Studies in the History of Experience. Cham: Springer International Publishing, 2021. https://doi.org/10.1007/978-3-030-69882-9_15.

- Jensen, Stine Grønbaek. *Livtag med fortiden : når børnehjemsbørn erindrer*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, 2022.
- Jønsson, Heidi Vad. *Indvandring i velfærdsstaten*. 100 danmarkshistorier. Aarhus: Aarhus universitetsforlag, 2018.
- Lange, Anita. *Befolkningsudvikling siden 1960*. Danmarks Statistik, 1995.
- Langhamer, Claire. "Feelings, Women and Work in the Long 1950s". *Women's History Review* 26, nr. 1 (2017): 77-92. <https://doi.org/10.1080/09612025.2015.1123025>.
- Leira, Arnlaug. "Parenthood change and policy reform in Scandinavia, 1970s-2000s". I *Politicising Parenthood in Scandinavia. Gender Relations in Welfare States*, redigeret af Anne Lise Ellingsæter og Arnlaug Leira, 27-52. The Policy Press, 2006.
- Lewis, Jane, red. *Children, changing families and welfare states*. Cheltenham, UK ; Northampton, Mass: Edward Elgar Pub, 2006.
- — —, red. *Women and social policies in Europe: work, family and the state*. Aldershot, Hants., England ; Brookfield, Vt: Edward Elgar, 1993.
- — —. *Women in Britain since 1945 : women, family, work and the state in the post-war years*. Making contemporary Britain. Oxford: Blackwell, 1992.
- Lundqvist, Åsa. *Livet är för dyrbart för att dammas bort: aktiveringspolitik, kvinnors förvärvsarbete och omvandlingen av familjen 1960-1980*. Lund: Nordic Academic Press, 2019.
- — —. *Transforming gender and family relations: how active labour market policies shaped the dual earner model*. Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing, 2017.
- McCarthy, Helen. *Double lives: a history of working motherhood in modern Britain*. London ; New York, NY: Bloomsbury Publishing, 2020.
- Michel, Sonya. *Children's Interests/Mothers' Rights, the Shaping of America's Child Care Policy*. Yale University Press, 1999.
- Olesen, Bodil, og Jytte Thorndahl. *Da danske hjem blev elektriske: 1900-2000*. Aarhus: Kvindetmuseet i Danmark, 2004.
- Olsen, Niklas. "Velfærdsstatens krise og neoliberalismens indtog i Danmark i 1970'erne". *Slagmark* 74 (2016).
- Paterson, Laura. "'I Didn't Feel like My Own Person': Paid Work in Women's Narratives of Self and Working Motherhood, 1950-1980". *Contemporary British History* 33, nr. 3 (2019): 405-26. <https://doi.org/10.1080/13619462.2019.1581611>.
- Petersen, Jørn Henrik, Klaus Petersen, og Niels Finn Christiansen. "Det socialpolitiske idelanskab". I *Dansk Velfærdshistorie. Velfærdsstaten i tidehverv. Bind V. Perioden 1973-1993*, 73-136. Syddansk Universitetsforlag, 2013.
- Petersen, Klaus. "Familiepolitik". I *Dansk velfærdshistorie. Hvor glider vi hen? Bind VI, andet halvbind. Perioden 1993-2014*, redigeret af Jørn Henrik Petersen, Klaus Petersen, og Niels Finn Christiansen, 761-861. Syddansk Universitetsforlag, 2014.
- — —. "Familiepolitik og børnepolitik". I *Dansk velfærdshistorie. Velfærdsstaten i tidehverv. Bind V. Perioden 1973-1993*, redigeret af Jørn Henrik Petersen, Klaus Petersen, og Niels Finn Christiansen, 637-762. Syddansk Universitetsforlag, 2013.
- Shove, Elizabeth. *Comfort, Cleanliness and Convenience: The Social Organization of Normality*. 1. publ. New Technologies, New Cultures. Oxford: Berg, 2003.
- Thompson, Paul. *The voice of the past: oral history*. 2nd ed. Oxford ; New York: Oxford University Press, 1988.

Worth, Eve. *The welfare state generation: women, agency and class in Britain since 1945*. New directions in social and cultural history. London ; New York, NY: Bloomsbury Academic, 2021.